אגרא דכלה — רש"י

פסוק (בראשית א) א' ד"ה בראשית. אמר רבי יצחק. רבים כתבו דאין זה המאמר בשום מקום, וכתבו דהוא אביו של רש"י. ובאמת הוא בתנחומא (ישן י"א), (וכן הוא בזוהר הק' ([ח"ב ל"ט ע"ב])). אבל יש ליישב דבריהם דבבראשית רבה (ב"ר פ"א ב') הביא זה המאמר בשם רבי יהושע דסיכנין. ורש"י ז"ל הביאו בשם רבי יצחק כמ"ש בתנחומא, כדי לחלק כבוד לאביו להזכיר שמו בתחילת ספרו, כן הוא בתפארת יוסף. ונ"ל עוד דהיה לו להביא המאמר בסתם, כמו שהביא כל המדרשים בסתם, הגם שבמקומות מיוחדים הביא שמות בעלי המאמרים, זעירין אינון ובודאי לאיזה כוונה הביאם, כמו שנפרש אי"ה אם יהיה השם עמנו. על כרחך צריך לומר בכאן דלכבודו של אביו הביאו, ובפרט לפי המקובל מדור אל דור ונמצא כתוב בשלשלת הקבלה ובסדר הדורות, שרצו ליקח מאביו של רש"י ז"ל אבן טוב לעבודה זרה בעד הון רב ולקחו והטילו לים, ועל כן הבטיחוהו מן השמים שיהיה לו בן שיאיר עיני כל ישראל בתורתו. ומקובל ביד חכמי האמת שצריך כל אחד לרמז את שמו בתחלת ספרו, (עיין בפי' על תנא דבי אליהו), ומאור עינינו רש"י ז"ל לגודל ענוותנותו רמז שם אביו בתחלת ספרו אמר רבי יצחק, לרמז על כל הספר מתחילתו ועד סופו שכל זה אמר רבי יצחק, להיות אביו הצדיק ברוב חסידתו פעל זה, ולאורו נסע ואילך בכל התורה, והיה זה שכר מאת הש"י, נ"ל:

בא"ד להתחיל. ר"ל [באמת] צריך להשמיע לבאי עולם, ובפרט לישראל עם קרובו בריאת העולם שחידש בטובו היוצר כל מאין ליש, רק למה לו להתחיל זה, היה לו להשמיענו בסוף כמ"ש בסמוך:

את התורה. שנקראת תור"ה שמורה אותנו דרכי השם ומצותיו (הרא"ם). ואם כן הוה ליה להתחיל במצות, שהוא עיקר הוראת שמה:

בא"ד שנצטוו בה ישראל דייקא, מה שאין כן המילה וגיד הנשה הגם דכל ישראל מצווים, עם כל זה ראשית הציווי לאבות נאמרו ותורה צוה לנו כתיב (דברים לג ד), הרא"ם. ובזה מדוקדק מ"ש רש"י ז"ל בלשונו הצח אלא מהחדש הזה לכ"ם (שמות יב ב), דהוה ליה למימר אלא ממצות קידוש החודש, דהרי על כרחך אי אפשר לומר שכוונתו להתחיל בתיבות אלו, אלא מן וידבר ד' אל משה וכו' (שמות יב א), ואם כן יותר היה מדוקדק בדברי רש"י כאשר כתבתי. אלא על כרחך בזה הורה לנו כוונתו הטהורה, שזה הוא המצוה הא' שנצטוו תיכף לכל ישראל, באומרו ית' תיבת לכ"ם דייקא, והבן:

בא"ד ומה טעם פתח בבראשית (בראשית א א). עיין במפורשים אם הוא סיום הקושיא או תחלת תירוצו. ולי הקטן נראה אחר שנדקדק ששינה לשונו מהתחל"ה לפתיח"ה, יורה שהוא סיום הקושיא שהקשה, דמן הראוי היה להתחיל מהחודש, וסיפור בריאת העולם שאינו מענין תורה ומצותיו לבסוף, ועל כרחך צריכין אנו לומר מדהתחיל בסיפור הבריאה, שהוא הקדמה למצות התורה. וזה ענין לשון פתיחה בדברי רז"ל פתח לה פתחא להאי פרשתא, וכן הוא במדרשים מר פתח, ומר פתח, שהוא ענין הקדמה, שאי אפשר לכנוס באותה פרשה אלא על ידי הקדמה הלזו. וזה ענין אומרו בכאן ומה טעם פת"ח בבראשית, שעל כרחך צריך לומר מדהתחיל בבראשית שהוא פתיחה והקדמה למצות התורה, והבן:

בא"ד משום כח מעשיו (תהלים קיא ו). ר"ל דרשת כח מעשיו (הרא"ם). גם כ"ח מעשיו דבפסוק בראשית (בראשית א א), כ"ח אתוון:

בא"ד שאם יאמרו אומות העולם לישראל לסטים וכו'. וכיון דירושת הארץ הוא שכר המצות, חשובה כמצות עצמן (הרא"ם). ואי אפשר להשמיעני כל זה בספר בפני עצמו, דבתורה דייקא מאמינים כל האומות שנזדעזעה העולם כשנתנה בקולות וברקים עד שנתקבצו אצל בלעם (זבחים קט"ז ע"א), נ"ל. אך עדיין למה לו לפתוח בבראשית, הוה ליה לאשמועינן כל זה בסוף או באמצע, ומדהתחיל בזה שמע מינה שהוא כעין פתיחה למצות התורה, שאי אפשר לקיימם כשלא נדע זה כמ"ש לעיל. על כן נ"ל דאי כסברת האומות דארץ ישראל גזילה, לא יהיה קיום למצות התורה דהשי"ת שונא גזל בעולה (ישעיה סא ח), ואיך יוכשרו אתרוג ולולב מארץ ישראל וכדומה, גם לאו דגזל הוא גם כן ממצות התורה (ויקרא יט יג). על כן צריך לפתוח פתח דייקא במעשה בראשית דארץ ישראל שלנו ברצון הבורא ית"ש:

בא"ד לסטים אתם. בב"ר אודות חלוקות ארץ ישראל, ארץ ישראל בחלקו של שם נפלה (כמ"ש רש"י בלך לך ([בראשית יב ו]) אצל והכנעני אז בארץ), ארץ ישראל בחלקו של חם נפלה (כמ"ש רש"י בשלח לך ([במדבר יג כב]) בפסוק וחברון שבע שנים וכו'), ממילא לאמן דאמר בחלקו של חם נפלה, אתי שפיר לסטים אתם כפשוטו. וגם על זה הקשו הרי כנען עבד ועבד שקנה נכסים הם לרבו (עיין מגילה ט"ז ע"א), [תירץ השפתי חכמים בשם הנחלת יעקב דזה לא שייך בירושה שירש העבד מאביו. ולפי זה יקשה מהגמרא (סנהדרין צ"א ע"א) מטענת גביהא בן פסיסא שהשיב לפני אלכסנדרוס מוקדן במה שתבעו הכנענים ארצם, והשיב להם עבד שקנה נכסים וכו', הרי זה לא שייך בירושה כדברי הנחלת יעקב. וצ"ל דהנה יקשה עוד מה היה הרבותא בתשובת גביהה עד שהוצרך לבקש מהחכמים שילך הוא, (ועיין עוד דקדוקים בשל"ה פסחים מצה עשירה דרוש א'). אך דקודם בואם לדין סברו דתביעתם הוא מכח ירושת אביהם, והיה קשה הדבר לחכמים שיצטרכו לסדר ולהסביר לאלכסנדרוס כח מעשיו הגיד לעמו וכו' (תהלים קיא ו), הוא בראה וכו' וברצונו נטלה מהם וכו', ובבואו לדין שאל הוא בחכמה תיכף מהיכן אתם מביאים ראיה שהיא שלכם, אמרו מן התורה שנאמר (במדבר לד ג) ארץ כנען לגבולותיה, אז שמח בשמחה גדולה הרי נקרא ארץ כנען ולא ארץ חם, וכנען עבד ועבד שקנה נכסים וכו', נ"ל ודו"ק]. והרא"ם תירץ שלא נתנו חלק לבני יפת. ולי הקטן נראה דהקושיא מעיקרא ליתא, כי אלו לא נכתב כל הסיפור עד החודש הזה וכו' (שמות יב ב), לא הוי ידעינן מעבדות כנען גם כן. והנה למאן דאמר בחלקו של שם נפלה, כתב הרא"ם שצריך לומר שיתרעמו עלינו במה שלא נתנה חלק לשאר בני שם:

בא"ד שבעה גוים. לכאורה למה לא אמר בסתם אר"ץ ישרא"ל, מה נפקא מינה שהוא של ז' גוים. ונ"ל דהנה למאן דאמר בחלקו של שם נפלה, התרעמות לסטים אתם הוא שלא נתננו לשאר בני אדם חלק, כמ"ש לעיל בשם הרא"ם. והנה אפשר לומר שבני שם האחרים לקחו חלקים נגד זה משאר ארצות, לזה קאמר שזה אי אפשר, דהנה זה היה חלק שבעה אומות, ממילא הוא חלק עשירית מהשבעים חלקים שנתפלגו בדור הפלגה, ונטלו ישראל עשור נכסים של בנות קבועים כנודע (כתובות ס"ח ע"א) , ואינו מגיע כ"כ לחלקם, נ"ל:

ובדרך דרש נ"ל לפרש המאמר על פי דברי חכמי האמת. ונקדים בראשונה פלוגתת רבי אליעזר ורבי יהושע אי בתשרי נברא העולם או בניסן (ר"ה י"א ע"א), וכתבו חכמי האמת דיציבא מילתא אלו ואלו דברי אלקים חיים דבתשרי היה המחשבה, וכענין שפירש האר"י ז"ל היום הר"ת (מוסף לר"ה), לשון הריון ועיבור שעדיין לא היה התגלות בפועל, ובניסן היה המעשה בפועל. וזה ידוע דימי תשרי הם ימי דין, וניסן ימי חסד. ובזה תבין (ב"ר פי"ב ט"ו) עלה במחשבה לבוראו במדת הדין, ר"ל בתשרי. ובעשיה שיתף מדת הרחמים, ר"ל ניסן. ולמשכיל יונעם הא דאמרינן בגמרא (יומא כ"ט ע"א) הרהורי עבירה קשים מעבירה, כי יפגום ח"ו בעולם המחשבה ותמן לא יגורך רע כנודע למשכיל. אך לפי זה גדלה התמיה דהרי נמנו וגמרו רז"ל (קידושין ל"ט ע"ב) דמחשבה רעה בישראל אין הקב"ה מצרפה למעשה. אך כל זה יובן בהקדים להבין דהרי אמרו רז"ל (ירושלמי פאה פ"א ה"א) דבאומות העולם מחשבה רעה כמעשה, ובאמת הוא לכאורה דבר מתמיה בחקו ית', דלמה ישתנו אם הדין נותן שלא יצטרף המחשבה, ובאם הדין נותן שיצטרף הוי משא פנים בדבר לישראל. על כן אומר אני הקטן ברתת ובזיע, דבאמת מחשבה רעה הוא דבר גדול, רק ישראל יש להם אחיזה בעולם המחשבה ששם הוא מקור הדין שעלה במחשבה, וישראל עלו במחשבה קודם בריאת העולם (ב"ר פ"א ד'), על כן הכח בידם לעשות בריה חדשה מאותן אותיות המחשביות שלא יצאו עדיין לפועל במעשה, ולצרפם בצירופים אחרים כנודע למשכילים בחכמה. מה שאין כן אומות העולם שלא עלו במחשבה והם מאתרא דפרודא, ואין בעולם המחשבה מגע גוי כנודע, והמ"י. עוד נקדים להבנת המאמר מה שידוע (סוטה ט' ע"א) שאין הקב"ה נפרע מאומה על ידי אומה אחרת, עד שתתמלא סאתה של אותה אומה, כדכתיב (בראשית טו

טז) כי לא שלם עון האמורי עד הנה, וזה ודאי כיון שאצלם מצורפים המחשבות למעשיות, יוחשבו במילוי סאה המחשבות עם המעשים. והשתא נבוא לכוונת המאמר אמר רבי יצחק ל"א ה"יה צרי"ך להתחי"ל א"ת התור"ה מבראשי"ת (בראשית א א), דתרגום יונתן בן עוזיאל בראשי"ת בחוכמת"א, דהוא מחשב"ה ראשי"ת חכמ"ה (תהלים קיא י), ומשום הכי בראשי"ת אותיות א' בתשר"י דהם ימי דין, ומה צורך לנו להתחיל בזה את התורה כיון דבאמת אין העולם מתקיים בדין, אלא מהחוד"ש הז"ה לכ"ם (שמות יב ב) שהוא ניסן ימי החסד והרחמים, על כן אמר לכ"ם שהחסד והרחמים הוא לנו ולבנינו עד עולם. ועל זה תירץ משום כ"ח מעשי"ו (תהלים קיא ו) ר"ל הכח של מעשיו כשהמעשה הוא עדיין בכח היינו במחשבה, הגי"ד (ר"ל המשיך) לעמ"ו כדי שיהיה להם אחיזה גם בעולם המחשבה, ועל ידי כן יתן להם נחלת גוים שאם יאמרו אומות העולם לסטים אתם שכבשתם וכו', שלא נתמלא סאתם עדיין במעשיות לבד רק בצירוף המחשבות, ובאמת גם אתם אינכם נענשים על המחשבות. הם אומרים כל הארץ של הקב"ה ונתנה לאשר ישר בעיניו מאז ומקדם, שעלו במחשבה מבראשית ויש להם אחיזה בעולם המחשבה, מה שאין כן אתם. וכבר אמרנו בזה דרך יותר רחב בעזהי"ת ועת לקצר, השי"ת יאיר עינינו בתורתו:

בא"ד הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו וכו'. לכאורה יש כאן יתור לשון ברש"י ז"ל תיבת הו"א ברא"ה, ונתנה לאשר ישר בעיניו, לא הוה ליה למימר רק ברצונו נתנה. ונ"ל דבא לומר בכאן דבר עמוק, דהנה יקשה לפי זה כיון שהכל הוא בגזירת היוצר, אם כן ח"ו משתנה מרצון אל רצון, שמקודם היה רצונו ליתנה לכנענים ואחר כך לישראל. והיתר הספק הזה הוא על פי מה שהקשו הראשונים דהשי"ת ברא את העולם בזמן הזה, ומקודם לא היה ברצונו לבראה, ואם כן נשתנה ח"ו מלא רוצה אל רוצה. ותירצו שתמיד היה ברצונו לברוא את העולם בזמן ההוא, ואם כן לא נשתנה רצונו ח"ו. וזה הוא גם כן בכאן, שתמיד היה ברצונו ית' שיהיה הארץ ביד הכנענים עד זמן ביאת ישראל ויקחוה מידם. וז"ש רש"י בלשונו הצח הוא בראה, וצריך אתה לומר שתמיד היה ברצונו לברוא בזמן ההוא, כן הוא ונתנ"ה לאש"ר יש"ר בעיני"ו מימות עולם, ברצונו (הקדום) נתנ"ה לה"ם, וברצונ"ו (הקדום) נטל"ה וכו', והבן מאוד:

בא"ד אלא דורשני. שלא מצינו תיבת בראשית (בראשית א א) שלא תהיה דבוקה לאחריה:

בא"ד בשביל התורה ובשביל ישראל. במדרש (ב"ר פ"א ד') איתא עוד בשביל חלה וביכורים ותרומה, עיין ברא"ם. ולפי הדרש דלעיל תבין היטב כוונת רש"י בתורה וישראל דייקא:

בא"ד. ואם באת לפרשו כפשוטו וכו'. להיות הפשט דחוק יותר מהדרוש, על כן הקדים הדרוש:

בא"ד. בראשית ברית וכו'. ויתפרש תיבת ברא הבי"ת בשו"א והרי"ש בחולם, כי התורה נמסרה בלא ניקוד:

בא"ד. ברית שמים וארץ והארץ היתה תהו ובהו וחושך (בראשית א ב) ויאמר וכו' (בראשית א ג). המשיך הסיפור עד ויאמר, מפני שתיבת והארץ הוא שם דבר, לא שייך לומר בוי"ו שבה שמורה על הפועל בזמן רק שהיא נוספת (וגם שהיא בשו"א. וכן וא"ו דורו"ח אלקים), מה שאין כן ויאמר אינו שם דבר (גם הוא בפת"ח), הוי"ו שבה מורה על הפעולה בזמן (הרא"ם). והסמיך ויאמר לתיבת וחושך, להורותנו סיבת הציווי לאור, הוא בסיבת החושך (הרא"ם):

בא"ד. ופירושו בראשית הכל. ויהיה בראשית סמוכה להכ"ל:

בא"ד. אם כן תמה על עצמך שהרי המים קדמו. דאי לאו תיבת הכל, הוה אמינא דלא מיירי רק מן הבריות שנבראו אחר שמים וארץ (ת"י ושפתי חכמים):

בא"ד. ועדיין לא גילה לנו המקרא בסידור הקודמים והמאוחרים כלום, בריאת המים מתי היתה, הא למדת וכו'. ר"ל אי פירוש בראשית שהפסוק מגלה לנו סידור הקודמים והמאוחרים, עדיין לא גילה בסיפור זה בריאת המים, דנהי דאפשר לומר דהמים מאוחרים לשמים וארץ, אף על פי כן אי מיירי בסידור הקודמים ומאוחרים, היה לו על כל פנים לאשמועינן בריאת המים מתי היתה, והבן נ"ל:

בד"ה ברא אלהים (בראשית א א). ולא אמר ברא י"י. עיין ברא"ם ומפורשים. ולי נראה כי הוה ליה למימר י"י, כי ברא אלהים משמעותו שהדין היה נותן שיברא העולם, ובאמת לא היה מוכרח בבריאתו, רק בראו לגודל רחמנותו וטובו להטיב לברואיו. לזה תירץ שאלקים מורה שברא העולם במדת הדין, באם עברו יענשו ח"ו:

בא"ד. שבתחלה עלה במחשבה. לכאורה תיבת שבתחל"ה שפת יתר, והוה ליה למימר שעלה במחשבה. אך נ"ל כי היכי דלא תקשה וכי יש ח"ו שינוי רצון והתחדשות ידיעה אצלו ית', לזה דיקדק שבתחל"ה עלה במחשבה וכו' וראה שאין וכו' ושיתף וכו', ר"ל שכל זה ראתה חכמתו ית' תיכף שצורך להיות בתחילת המחשבה דין, וראה שאין העולם מתקיים במחשבתו הזאת, ושצריך להשתתף בעשיה מדת הרחמים ודין, ולא היה מעולם השתנות ידיעתו, כי הוא וידיעתו ומחשבתו אחד ברוך הוא. ותבין היטב על פי מ"ש לקמן:

עלה במחשבה. לכאורה איני יודע לשון רש"י ז"ל והוא מרז"ל (ב"ר פי"ב ט"ו) על"ה במחשבה, דהוה ליה למימר היה במחשבה. והנ"ל דהנה יקשה כיון דאי אפשר להתקיים במדת הדין, למה היה גם המחשבה במדת הדין. והנראה כי מדרך הטוב להטיב לברואיו, ואלו היה באפשר להתנהג במדת הדין, היה השכר ביתר שאת ועוז כנודע מעלת הזהב על הכסף, וכן לעתיד לבא במהרה בימינו כשיתבטל יצר הרע מן העולם, יהיה הנהגת מדת הדין במעלה יותר על מדת הרחמים, ויהיו הלויים במעלה על הכהנים, ובאם שלא היה במחשבתו של בעל הרצון לברוא במדת הדין, אז לא היה באפשרי אפילו לעתיד שיהיה התענוג הנצחיי הזה. מה שאין כן על פי מחשבתו של בעל הרחמים, סוף מעשה במחשבה תחלה יהיה כן לעתיד, כמ"ש (תהלים לא כ) מה רב טובך אשר צפנ"ת ליראיך לשון צפו"ן. מה שאין כן בעת צפון תפתח הרעה וכו' (ירמיה א יד), על כן יהיה זה לעתיד ואת הצפונ"י ארחיק מעליכם (יואל ב כ), וישתארו דינים קדושים ויזכו כל ישראל לרב טוב הצפון. וזה שאמרו רז"ל עלה במחשבה, שבאמת זה עליה גדולה להעולם במה שהיה במחשבתו של בעל הרחמים לברוא במדת הדין, על ידי זה יהיה לעתיד במהרה בימינו סוף מעשה במחשבה תחלה, ויזכו לרב טוב הצפון, והבן היטב כעת גם מ"ש לעיל על תיבת שבתחל"ה. ובזה תבין גם כן והקדים מדת הרחמים, שמדת הרחמים קדימה יש לו בזמן עד ביאת המשיח ותחיית המתים, מה שאין כן אחר כך כשיקויים ואת הצפונ"י ארחיק מעליכם, יקוים מה רב טובך אשר צפנ"ת ליראיך, ותבין מעט מזעיר מ"ש בזוהר הק' (ח"א ג' ע"א) טוב"ך גני"ז בגוו"ך, וירא"תי בפצותי פי:

בא"ד והיינו דכתיב (בראשית ב ד) ביום עשות י"י אלקים ארץ ושמי"ם. הביא גם ארץ ושמים לכאן אף על פי שאינו מן הענין, להורות דבזה מתורץ נמי למה הקדים שם ארץ, כי השתתפות מדת הרחמים הוא בשביל ברואי ארץ שלא יוכלו להתקיים מבלעדי רחמיו ית':

והנחש היה ערום (בראשית ג א). מה ענין זה לכאן היה לו לסמוך ויעש לאדם וכו'. הקשה הרא"ם דלמא המקראות כסדר נכתבו, ועשיית הכתנות היה אחר החטא. ונ"ל בדוחק כוונת רש"י, דהוקשה לו דלא יפול סמיכות ענין והנח"ש בוי"ו השייכת לענין ראשון, ואלו היה סומך בזה ויעש כתנות אור, היה ניחא משום שהיו ערומים, אבל כעת לא יצדק הסמיכות, אבל אין כוונת רש"י שמהראוי שיהיה סמוך, ועדיין צריך עיון:

ערום מכל (בראשית ג א). לפי ערמתו וגדולתו וכו'. דלמה משמיענו שהיה ערום מכל. לזה משמיענו מדותיו ית' אם משפיע השי"ת לברואיו טובה יתירה מזולתו, וחוטא באותו הטובה אזי הש"י משפילו יותר מזולתו: